

Plentzia aldeko euskararen zenbait ezaugarri morfosintaktiko

IÑAKI GAMINDE
(Euskal Herriko Unibertsitatea)

Komunikazio honetan Plentziako barietateko herri batzutan suertatzen diren ezaugarri morfosintaktiko batzu aurkeztea da helburu nagusia. Hemen aitatuko ditugun ezaugarri horiek, egia da barietate honetan bakarrik ez direna gertatzen, izan ere, han hor hemen, sakabanaturik sarri aurkitzen dira; bizkaieraren beste barietateetan ezeze gariko euskalkietan ere aurki daitezke berorien sidurriak. Barietate honen berezitasuna ezaugarri horiek denak batera bertan jazotzea litzateke.

Bonaparte erregegaiaren sailkapenaren arauera Plentziako barietatea mendebaldeko bizkaieraren barruan kokatzen da. Hala ere, hemengo ezaugarriei dagokienez eta herri guztietan berdin erabiltzen ez direnez, herri batzu baino ez ditugu kontutan hartuko, barietatearen itsaertzeoak, hain zuzen; Txorierriko herri gehienak kanpoan lotzen direla.

Aukeratu ditudan ezaugarriak honako puntuon inguruan kokatzen dira: 1. ablatibo kasua; 2. *-n* bako iragan adizkiak; 3. NOR-NORI alorreko adizkien markak; 4. adizki aoristikoak. 5. *ze*-ren erabilera. 6. *-ena* konpletiboa.

1. Ablatibo kasua

Mendebaldeko bizkaieraren barietate guztietan jazotzen dena legez, Plentziako barietatean ere *-rik* eta *-ti* atzizkiak distribuzio konplementarioan dagoz; lehena denbora adierazteko erabiltzen da, benetako kasu autonomoa balitz legez, eta bigarrena, ostera, leku alorrean; adibidez:

- (1) etzeti etor nas ('etxetik etorri naiz')

baina:

- (2) atzozik estot ikusi ('atzotik ez dut ikusi')

-Rik hau egia da leku alorrean bizkaieraren eremu osoan, eta Gipuzkoan barrena, nik dakidala, Ormaiztegiraino ere, erabiltzen dena *etxerik etxe* moduko esakeretan, eta hori dela eta ablatibo arkaiko izena eman zaio zenbaitetan. Gure inguruan leku alorrean aitatuko adibidean ezeze *gorik berakok esan* ('goitik beherakoak esan'), *oyarik*

egon ('ohetik egon') eta antzeko adibideetan aurki badaiteke ere, benetako kasutzat hartu beharreko delakoa daukat; guretzat arkaikotasun izpirik ere ez duela. Hona hemen kasuaren funtzionamenduaren adibide batzu:

- (3) i. ori olan dau gastetarik ('hori horrela dago gaztetatik')
- ii. amakatarik amabittera lo egon da ('hamaiketatik hamabietara lo egon da')
- iii. lauretarik aurrera bearren egon da ('lauretatik aurrera lanean egon da')
- iv. ordurik ona esta etorri ('ordutik hona ez da etorri')

Kasuaren ezaugarriak honako hauek geneuzkake:

- (4) Mug. Sing. Plu.
-TARIK -RIK -ETARIK

Aditzondoetan ere, gradu bi baino erabiltzen ez diren arren, *onik* eta *aririk* ditugu:

- (5) i. onik eta gabonatarata batek badaki ('hemendik gabonatarata batek daki')
- ii. aririk lau aстера ikusi neun barririñ ('handik lau aстера ikusi nuen berririñ')

Galdekaria, ostera, *nosik ona* dugu: *nosik ona saus emen?* ('noiztik zagoz hemen?').

Esaldietan ere, erlatibozkoak eta denborazkoak honetan distribuzio berberaren arabera aurkitzen ditugu; adibidez:

- (6) i. etor siñeneti etor nas (erlatibozkoa) ('etorri zinenetik etorri naiz')
- ii. etor siñenik ona esittut ikusi (denborazkoa) ('etorri zinenetik ez zaitut ikusi')

2. -N bako iragan adizkiak

Barietate honetako ezaugarri soila ez bada ere, izan ere, bizkaieratik kanpo nahikoa hedatua da; Barrikan oraindik erabiltzen dira era honetako adizkiak; gure aurrean Azkue eta Zabala behinik behin jada konturatu ziren berezitasun honekin. Dena dela, esan beharra dago Barrikan ez dutela euskaldun guztiak berdinduz erabiltzen; fenomeno hau gehien bat Urdulizerantz dagozen baserrietan ematen da zaharren artean; Urdulizen bertan inoiz edo behin entzuten da honelakoren bat. Hona hemen adibide batzu:¹

(7)	nintze	neu	neuse
	sa	eu	euse
	gintze	gendu	genduse
	sintze	sendu	senduse
	sintze	sendu	senduesa
	sire	eude	eudesa

3. NOR-NORI adizkien markak

NOR-NORI arloko adizkietan *yod* edo beronen eratorriak bizkaieraren ezaugarri

(1) Bizkaian bertan fenomeno bera adizki alokutiboetan, Orxandio, Oleta eta Ubidean jazotzen da. Ikus bedi Pujana (1979).

nagusitzat jotzen izan dira, barietate honetako herri guztietan, hala nola inguruko herri batzutan ere, berorren ordezt /d/ agertzen da orainaldian; adibidez:

(8)	dat	dates
	dak	dasak
	dana	dasena
	dako	dakos
	daku	dakus
	datzu	datzus
	datzue	datzues
	dake	dakes

Gainerako barietate gehienetan iragana lortzeko nahikoa izaten da orain aldiari *-n* eranstea; barietate honetan, ostera, hurrengo pasartean ikusiko ditugun adizki aoristikoak erabiltzen ez diren herrietan, iraganetan *-n* ezeze orainaldiaren *-d* desagertu egiten da: adibidez:

(9)	asten	astesan
	an	asan
	ana	asana
	akon	akosan
	akun	akusen
	atzun	atzusen
	atzuen	atzuesan
	aken	akesan

4. Adizki aoristikoak

Balio aoristikoaz gaur egun erabiltzen ez badira ere, adizki aoristikoak franko erabiliak izaten dira; zenbait herritan indikatiboari zegozkiokeen adizkiak desagertu egin dira, berorien ordezt subjuntiboari dagozkionak erabiltzen direla. NOR-NORI sailean sarriren agertzen dira Lemoizen hasita Erandioko Arriaga auzoraino itsasertzetik; adibidez:

(10)	Barrika	Sopela	Erandio	Leioa
	eikide	eikiden	akiden	yakiten
	eikio	eikion	akion	yakion
	eikiu	eikiun	akigun	yakiun
	eikixu	eikixun	akixun	yakisun
	eikixue	eikixuen	akixuen	yakisuen
	eikie	eikien	akien	yakien

Berauekin batera aurreko pasartean ikusikoak ere agertzen dira nahasturik.

NORK-NOR sailari dagokionez *nendun*, *nenduen* eta abarrekin batera *nengin*, *nengien*, *gengisen*, *sengidesen*, e.a. ere agertzen dira.

NORK-NORI-NOR sailekoak eskasagoak badira ere inoiz edo behin berauek ere entzun daitezke: *neyon* eta *geyon* Leioan, *eyo* Barrikan.

5. Ze-ren erabilera

Ze hau *ez*-en metatesitzat hartua izan bada ere, gaur egun erabiltzen den herrietan² erdal "no sea que" edo adierazteko erabiltzen da; kontutan hartu behar da, bestalde, herriotan *ze*-rekin batera *ez* ere agertzen dela; testu zaharretan bestela bazen ere, gaur subjuntiboarekin baino ez da erabiltzen; adibidez:

- (11) i. koxi seña yausi sedeitten ('hartu seina jausi ze dadin')
- ii. kontus bero egon seditten ('kontuz bero egon ze dadin')
- iii. koxu gordodola euri iñ sedeñ ('hartu guardasola euri egin ze dezan')
- iv. eroixu etzera eskatu sedeitzun ('eroan ezazu etxera eska ze diezazun')
- v. kontus lapikok yausi sedakixusen ('kontuz lapikoak jausi ze dakizkizun')

Ze hau xvi eta xvii. gizaldietako testuetan sarri agertzen zen, Kapanagaren adibide hauetan ikus daitekeena legez:

- (12) i. Faltadu çedaguiela zordabeen dezeníari, edo onrreari (50. or.)
- ii. Eta danean sermoea echi cebeguo ençuteari... (124. or.)

Geroagoko testuetan, Azkueren hiztegian agertzen den adibide bakarren bat izan ezik, desagertu egin zen beronen erabilera.

6. -Ena konpletiboa

-*Enadun* esaldi konpletiboak direla eta nahikoa idatzi bada ere, ez dut uste, oster, ondinokarren argi dagozenik arazo bi, behinik behin; hau da, alde batetik, zein den egitura honen hedadura, eta beste aldetik beronen erabilera zehatza.

Lehenengoari buruz uste izan da bizkaieraren fenomeno hutsa dela, eta horren ondorioz marjinal samarra, eta badakigu jakin bizkaieratik kanpo erabilia izan dena goi nafarreraz (ik. Alzo 1961) eta erronkarieraz;³ eta gipuzkeraz⁴ gaur egun ere erabiltzen dena. Bestalde, eta bizkaierari dagokionez, uste izan da ezen zenbat eta mendebalderago hainbat eta erabiliagoa dela, azken hau ez da egia osoa, izan ere, Arrigorriaga eta Orozkoko bariatatean ez da erabiltzen eta hemen dihardugun Plentziako bariatatean beronen erabilera sano urria da, berau agertzen bada ere, beronen ordeztu, erabilera guztietan, *zelan...-en* egitura erabiltzen da; adibidez:

- (13) i. badakitt selan illena dan ('badakit zelan astelehena den')
- ii. konturetu nas selan or daon ('konturatu naiz zelan hor dagoen')
- iii. iregarri dotzut selan emeko saren ('igerri dizut zelan hemengoa zaren')

Erabilerari dagokionez, esan beharra dago zenbait autoreren kontra, bai *-ena* bai *zelan...-en* egiturak baieztoketan ezeze ezeztoketan ere ager daitezkeela; adibidez:

- (14) i. estostesu igerri emeko nasena ('ez didazu igerri hemengoa naizena')
- ii. enas konturetu selan esaren emeko ('ez naiz konturatu zelan ez zaren hemengoa')

(2) Gatika, Jatabe, Laukiz, Sopela eta Berango.

(3) Datu hau Azkuek ematen digu bere hiztegian. (Azkue 1905-1906).

(4) Hona hemen Azkoitiko adibide batzu: *antzeman dizut amengu zeana, konturau naiz etorri dana, aistu det bai etorri dana.*

Egitura hau erabiltzeko menpeko esaldia galdegaigunean egon ezin izatea eta galdegaia beste edozein kategoria, nahi lexikal nahi ez lexikal, izatea ezinbesteko balditza delakoarekin bat eginda, ez dut uste, hala ere, berau nahikoa denik erabilera azaltzeko; aitzitik, uste dut ezen beste baldintza bat gehitu behar dela, menpeko esaldia erreferentziaduna izatea hain zuzen; hau da, diskurtsoaren barruan lehenagorik sartuta egotea eta hiztun bientzat ezaguna izatea; halandaze, erreferentziaduna izanda esaldia *-ena* edo *zelan...-en* erabiliko da eta erreferentziabakoa izanda *-ela*; adibidez:

- (15) i. akorda nas erosi dosule [-Erre.] ('gogoratu naiz erosi duzula')
 ii. akorda nas erosi dosune [+Erre] ('gogoratu naiz erosi duzuna')

edo

- iii. akorda nas selan erosi dosun ('gogoratu naiz zelan erosi duzun')

Bibliografia

- Alzo, D. de, 1961, *Estudios sobre el euskara hablado*, Donostia.
 Azkue, R. M^a., 1905-1906, *Diccionario Vasco-Español-Frances*, Bilbo, 1969.
 Gaminde, I., 1982, «Butroiko euskara», *FLV* 40.
 ———, 1986, «-ena konpletiboa», *ELE* 1.
 ———, 1987, «Aoristoaren inguruan», *Enseiucarrean* 3.
 ———, 1989, *Leioako Euskararen Gramatikaz*, Bilbo.
 Pujana, P., 1979, *Oletako euskal aditza*, Gasteiz.